

Свет речи

часопис за српски језик и књижевност
Београд 2003.

С

В

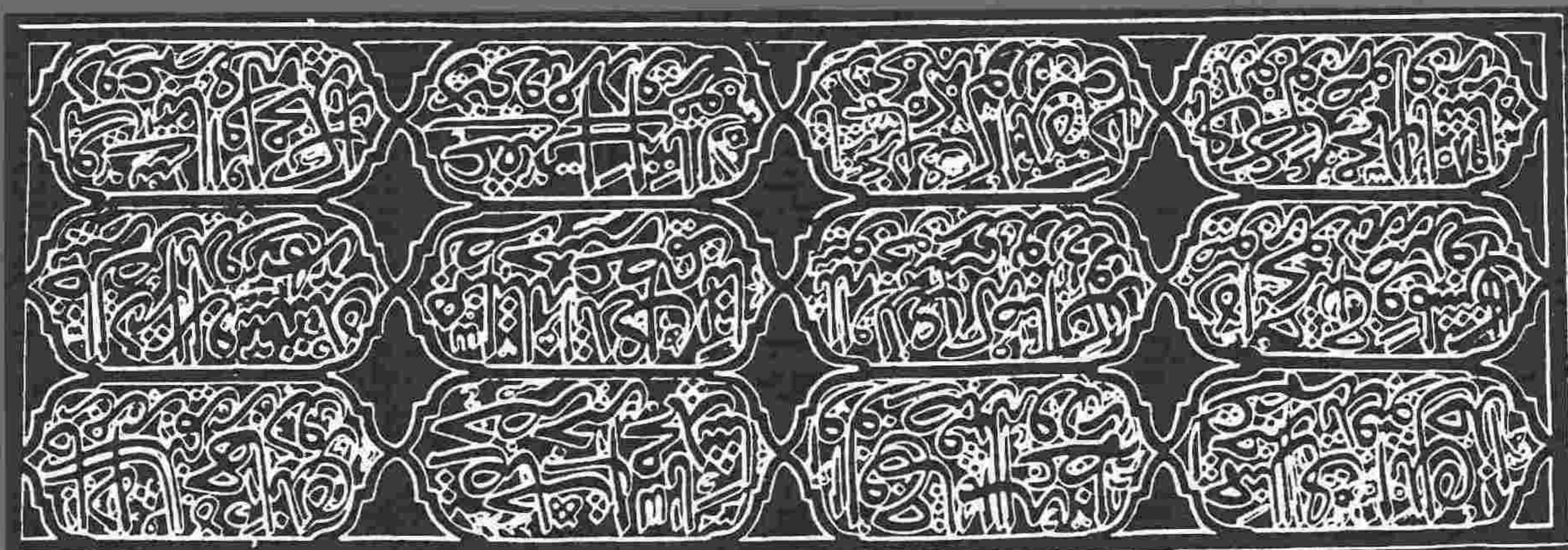
Е

15 – 16

Р

Ч

И

Када да пишемо (не)спојено

Егон ФЕКЕТЕ

Једно од „најконтроверзнијих“ одељака новог Правописа свакако је онај којим се утврђује начин одвојеног, одн. спојеног/полусложеничког начина писања речи. Одељак који – звучаће парадоксално – можда највише оперише лингвистичком логиком, најмање је у прагматском погледу прескриптивно дефинисан, услед чега о овоме има и највише недоумица. Показаћемо то само на понеким примерима, при чему бисмо, као прелиминарни узус, истакли начело по којем би најбоље било *не њисајџи заједно све оно шџо може да функционише одвојено*.

У чему је, у ствари, лингвистички проблем (не)спојеног писања одговарајућих лексичких спојева? Свакако у томе – у којој се мери свака, а пре свега детерминативна лексичка јединица синтагме може сматрати семантички сепаратном у односу на управну реч, а у којој мери се у односу са њом може сматрати семантички спојеном или инкорпорираном у јединствену значењску целину.

Задржаћемо се, илустрације ради, на оним типским случајевима у којих се у синтагматској спрези једним чланом (обично првим) врши (а) детерминативна функција и на онима (б) у којих се спајањем односно неспајањем чланова сложеног исказа врши семантичко-лексичка диференцијација спреге.

Познато је, наиме, да се функција детерминација именичких појмова врши, по правилу, придевским речима (нпр. *'ауџомобилска гума'*, *'минимална дужина'*). Потпуно је, с друге стране, нетипично за српски језик (за разлику од, рецимо, немачког или енглеског језика) да се придевско-атрибутска детерминација именице врши другом именицом (именицом у придевској служби). Истини за вољу, таквих случајева ипак има, као: *'сџомен-плоча'*, *'клин-чорба'*, *'куџус-салата'*, *'веш-машина'*, *'кромџир-пире'*, *'кино-представа'* итд. Овакве спојенице, односно именице у придевском значењу, налазићемо махом (и по правилу) онда када нам језичко осећање не омогућава да творбеним путем начинимо (од именице) придев. У нашем језику, наиме, од многих именица (па и таквих као што су

сџомен, клин, веш и др.) или нема могућности да начинимо придевски облик или би се такав облик осећао неуобичајеним, нпр. **куџусна салата*, **кромџиров џире* и сл.; у неким случајевима би се, истина, недостајући придевски облик могао надоместити генитивском конструкцијом (*'куџус-салата'* = *'салата од куџуса'*, *'кромџир-пире'* = *'пире од кромџира'*), али у другим случајевима ни то није могуће (*'сџомен-плоча'* или *'веш-машина'*, *'ремек-дело'* није замењиво са **плоча од спомена*, **машина од веша* или сл.) па се наведене синтагматске конструкције (са именицом у придевској функцији и детерминативном значењу) осећају као лексикализоване (евентуалне описне замене типа *'машина за прање веша'*, *'машина за веш'* и сл. су, дакако, могуће, мада се уместо описних термина увек радије примењују лексички модели); што се термина *ремек-дело* тиче, занимљиво је да се реч *ремек*, као одредба (а значи – *савршено, врхунско*) и не употребљава у другим приликама (у вези с другим речима) већ само у овом споју.

Ова појава веома је уочљива и све се више шири под утицајем других језика (претежно, данас, енглеског језика) из којих се овакве конструкције или дословно преузимају или по узору на њих граде домаћа решења (многи спојеви са: *бруџо, жиро, видео, радио, џез (музика), фоџо, ауџо* итд.), поготово што од многих страних именица немамо придеве (придевске изведенице), одн. ако су по среди страни придеви (као: *макси, мини, џорџабл, фер* итд.), немамо деривационе облике за сва три (граматичка) рода и броја. Ова појава адјективизације непридевских форми на специфичан начин се у нас (и не само у нашем језику) спроводи и својеврсним поступком скраћивања речи, свођењем на основну или чак иницијални слог лексичке речи (као *југо, евро, еко* место *југословенски, евроџски, економски* и др., као нпр. у: *'југо-промет'*, *'евро-гол'*, *'еко-пропаганда'* итд.) што изазива како семантичке иновације тако и правописне консеквенце.

У том, семантичко-правописном погледу, могуће су следеће ситуације које треба разликовати:

(а) именско-детерминативни елементи задржавају у спрези с управном речи (именицом) јасну семантичку садржину (разумеју се као својеврсни придеви, придевска обележја датог значења); задржавајући своје (придевско, попридевљено) значење, начелно се могу и заменити каквим правим, домаћим придевом (ако га имамо) или детерминативном конструкцијом и сл., као: *'мини (сукња)'* = *'краџка'*, *'минималне дужине (сукња)'*; *'радио драма'* = *'радијска'*, *'за извођење на радију'* (драма) итд. Не морају такве речи и бити изричито „преводиве“, али се, и поред тога, могу осетити као придевске лексе-

ме, као нпр.: 'видео (трака)', 'џез (музика)', 'бизнис клуб' и др. – за које је, као што смо рекли, типично да свака реч у успостављеном споју има своје аутохтоно семантичко-лексичко својство. С обзиром на одржану самосвојност значења оба члана синтагме, такве комбинације се, самим тим, пишу одвојено, као две засебне речи (што оне и јесу).

(б) Детерминативни елемент може бити посебна лексичка јединица која, међутим, у спрези с другим чланом (именицом) не задржава само свој издвојен семантички садржај већ у датој спрези својим детерминативним садржајем маркира семантичку посебност именице чинећи с њом у извесном смислу јединствени лексички знак, као у: ауџио-продавница, суџер-бензин, авио-линија, радио-пријемник, фоџио-модел, кварц-лампа, сумџор-диоксид итд. Такви, семантички непотпуно срасли спојеви (ако се као такви осећају) могу се, с обзиром на наведне особине, писати с цртицом, дакле као полусложенице, чиме се исказује јединствена семантичка представа обележена двема међусобно семантички спојеним лексемама. Ипак, опредељење – да ли их писати с цртицом (као полусложенице) или одвојено (као две речи) зависи од: (а) навике стечене по старом правопису или (б) од тога како се њихово лексичко значење разуме (две лексеме удружене у јединствену представу или не).

(с) Заједно, као једна реч, писаће се они синтагматски (по пореклу) спојеви у којих је значење њихове посебности избледело или се изгубило у корист јединствености семантичке представе која се њима обележава, као у примерима типа: ауџиомеханичар, моџокулџиваџиор, ауџиосџирада, ренџакар, рокенрол, видеоџека, бормашина, биохемија, радиоакџивносџи и др. Дакако на овај начин могу се писати и понеки случајеви наведени у претходна два случаја. Отуда је и по Правопису могуће на три начина (одвојено, спојено или с цртицом) писати спојеве видео + сџоџи, жиро + рачун, бруџио + џежина, џез + музика, џаџм + ауџи, видео + миксер и др. – све зависно од начина на који разумемо однос сраслости или семантичке условљености везе датих саставних делова спреге према садржају појма/појмова који се њима обележава(ју).

У другом случају, када се ради о диференцирању значења, спојено или одвојено писање у директној је вези са семантичком опозицијом (нпр. 'Не мисли на смрџи' – је једно, а 'Насмрџи је болестан' – је друго) што је, мање-више јасно и тако је регулисано и по ранијем правописном узусу.

Већу недоумицу изазваће други спојеви, они с предлозима или с прилозима. Такви се спојеви, начелно никада не пишу с цртицом

(као полусложенице), али се зато пишу: сџојено или одвојено. Правила за то су доста добро елаборирана. На пример, заједно ће се писати када се друга реч завршава обликом који не постоји као засебна реч (наџрашке, џолеџушке) или када предлог не генерише „правила“ падежни облик (џреконоџ < преко + ноџи).

Да ли ће се предлошки израз писати одвојено или спојено указује и (не)могућност уметања других речи између елемената споја: ако је могуће уметнути какву реч писаће се и без ње одвојено, као нпр. у: 'до [сџо] џавола'; 'на [џаџ] џример'; 'у [самоџ] сџвари'; 'до [скороџ] виџења'; 'с [краја] џролеџа', 'до [миле] воџе' и сл. за разлику од оних случајева који се по старом правопису пишу одвојено, а по новом заједно, као: нажалосџи, усџуџи, наизглед и др.

Дакако, и овде, као и у другим случајевима, (не)спојено писање ће зависити од евентуалне могућности семантичке диференцијације; отуда: 'На (нашу) жалосџи се нико не обазире' наспрот 'На нашу се несрећу нажалосџи нико не обазире', где се, у првом случају исказ пише раздвојено ('на жалост') јер је ту 'жалост' у свом основном, именичком значењу, док се у другом случају пише спојено ('нажалост') јер је значење измењено, модално (може се из реченице и изостати, што у првом случају није могуће).

Све смо ово навели не толико инструктивног расветљавања ствари ради колико због тога да укажемо на то да правописна решења никако није могуће поједностављено канонизовати, дакле без узимања у обзир релевантних лингвистичких чињеница и семантичко-лексичких посебености. Ни ранији правописи, уосталом, нису били тога лишени, али је најновији у томе далекосежно надмашио оне раније. У томе је његова предност и вредност, али уједно и његова „мана“. А „мана“ се огледа у томе што се правописна проблематика овога пута нуди с тежњом ка разумевању ствари, па га тако, с разумевањем ствари, ваља и примењивати. А то захтева знатно веће понирање у материју, знатније од пуког набрајања (односно памћења) правописних узуса понаособ. Правопис, дакле, треба разумети да бисмо га могли примењивати, иако се његове одредбе у највећем броју случајева и не разликују битно од претходног.